

evangéliumok magáról a feltámadásról nem adnak tudósítást, csak annak következményéről: a feltámadt és a tanítványoknak megjelent Jézus Krisztusról. A legkorábbi megmaradt tudósítás, az 1Kor 15,3–7 a feltámadt Jézus megjelenéséről számol be.”

Dézi Csaba ezekkel a tudósításokkal konfrontáltatja Jézus azon előzetes önkijelentéseit, amelyekkel ő a maga halálára és feltámadására utalt. Emellett azt is megvizsgálja, hogy az Emberfia-hagyomány milyen feltehető hatást gyakorolhatott az első keresztyének feltámadáshitére.

Ezek után folyamatosan próbálja nyomon követni, hogy Jézus feltámadásának hagyománya miként alakult Az apostolok cselekedeteiben, valamint a többi releváns újszövetségi irat, illetve szerző anyagában, és kimutatja, hogy az idő haladtával egyre több olyan visszaigazolás fedezhető fel, amely a korábbi próféciákra és azoknak beteljesítésére néz.

Tiszteletreméltó, hogy a szerző nem rejti el a feltámadástörténetek legproblematikusabb kérdéseit: a tényleges feltámadás közvetlen szemtanúinak hiányát, az asszonyok jelentőségének minimalizálását és az üres sír hagyományának felbukkanását. Jézus megjelenéseinek szempontjából pedig helyes a jeruzsálemi és galileai hagyományok megkülönböztetése.

Imponáló, hogy a szerző nem kíván olcsó megoldást nyújtani a feltámadási hagyományok harmonizálására, hanem rámutat azoknak képlékenységére, valamint arra, hogy a feltámadástörténetek nem historikus leírások kívánnak lenni, hanem elsősorban hitvalló bizonyágtételek arról, hogy Jézus feltámadt, megjelent, tehát él, és ez a hit képezi az egyház további életét és jelenlétét e világban.

Dézi Csaba tudományos igényű érvelésekkel, exkurzusokkal, mélyelemzésekkel és táblázatokkal kutatja, elemzi és szemlélteti a feltámadáshit feltehető alakulását. Argumentációja meggyőzőnek, kutatási eredményei pedig megbízhatóknak tekinthetők.

Mindezek alapján javasolom a főtiszteletű doktori tanácsnak a dolgozat elfogadását és a doktori cím odaítélését Dézi Csaba számára.

Dr. Peres Imre
témavezető

Jézus feltámadásának hagyományozása.

Összefoglalás

I. Az értekezés tárgya

Jelen dolgozat Jézus feltámadásának hagyományozását vizsgálja, mégpedig úgy, hogy először a feltámadás teológiai gondolatának a bibliai és kultúrtörténeti hátterét térképezi fel, majd a Jézus feltámadására vonatkozó újszövetségi bizonyágtételek mögötti hagyományokat igyekszik kitapintani, hogy majd az utolsó fejezetekben megkísérelje felvázolni a beazonosított tradícióelemek ha-

gyománnyozási folyamatát az ősevangéliumtól a kanonikus evangéliumok feltámadástörténetéig.

A dolgozat arra a kérdésre is keresi a választ, hogy a feltámadás kérügmája milyen esetleges változásokon megy át Jézus feltámadásának hagyományozási folyamatában, és milyen történelmi és teológiai szempontok vezethették az evangélistákat, amikor az általuk kapott hagyományokat narratív formába öntötték.

A múlt század német és angolszász fősodratú teológiája az evangélisták nagyfokú szabadságát és kreativitását hangsúlyozva mutatta be a hagyományozási folyamatot, és ezzel megkérdőjelezte a feltámadástörténetek történetiségét. Ez a dolgozat nem apologetikus céllal készült, tehát nem akarja, és nem is tudja megvédeni a feltámadástörténetek történetiségét, inkább a hagyományozási folyamatot igyekszik feltérképezni, és eközben kérdéseket tesz fel, vagy jut óvatos következtetésekre. Mivel a páli levelek és az evangéliumok megjelenése közötti hagyományozási folyamatban egy olyan időintervallumot találunk, amelyből nem áll rendelkezésünkre írásos dokumentum, nem tudunk állást foglalni az üres sír forrásának kérdésében.

Dolgozatomban úgy tekintek az üres sírt elbeszélő jellegű bizonyágtételére, mint amelyben a történelmi, a liturgiai és a homiletikai elemek úgy fonódnak össze, hogy ezeket lehetetlen elkülöníteni egymástól. A dolgozat végső következtetése azt a meggyőződésemet képviseli, hogy az evangélisták nem találnak ki új hagyományokat, hanem felkutatott és kapott hagyományokból alakították ki sajátos elbeszéléseiket, amelyek nemcsak megőrizték, hanem ugyanakkor meg is újították a változatlan üzenetet: Jézus él.

II. A feldolgozás módszere és a disszertáció gondolatmenete

A dolgozat első fejezetében a feltámadás koncepciójának megjelenését és megerősödését vizsgálom a héber szent iratokban. Először azt vizsgáltam meg, hogy a pátriárkák történeteit elbeszélő héber szent iratok milyen felfogást képviselnek a halálról, illetve az elhunytak további sorsáról, és megállapíthattam, hogy az ősatyák reménysége nem a feltámadás, hanem az ősök mellé való tisztes eltemetés volt. A pátriárkák haláláról és eltemetéséről szóló szövegek nem adnak pontos választ arra a kérdésre, hogy az elhunytak milyen létmódba jutnak. Izráel néppé válásának folyamatában azonban változnak a halálról és halottakról vallott vallási képzetek. Ahogy a törzsek egyesüléséből kialakul Izráel népe, ugyanígy a családi és törzsi sírhelyek is összeérnek a kollektív identitás tudatában. A fogság előtti korszakban már kialakul a seolnak, mint a halottak birodalmának felfogása. Ebben a korszakban még ismeretlen a halálon túli büntetés vagy jutalom fogalma. A seol kifejezetten amorális jellegű. Izráel korai reménysége nem a túlvilágban, hanem abban az ígéletben van, amelyet Izráel mint nép kapott. Amint azonban Izráel összeütközésbe kerül a környezetében élő népekkel, változás következik be a seolról alkotott képzetében: a seol fo-

galma kitágul, a Izráel és JHVH ellenségei is megjelennek a halottak birodalmában, sőt itt nyerik el méltó büntetésüket.

Izráel történetének és hitének megpróbáltatásaira a próféták eszkatológiai válaszokat adtak, és így Izráel hite egyre inkább jövőorientálttá vált. A zsidó eszkatológus gondolkodás több szálon is fejlődött, és végső kibontakozása rendkívül összetett és nem ritkán ellentmondásos képet mutat a jövőről. Kétségtelen, hogy a zsidó eszkatológia alakulására is jellemző az a fejlődési ív, amely a közösségi gondolattól az egyén sorsának kérdéséig vezet. Ebben a folyamatban az egymást követő nemzedékek nemcsak újraértelmezték a korábbi generációktól kapott szövegeket és hagyományokat, hanem továbbfejlesztették, újraálmodták azokat. Ezek a gondolatok nem történelmi vákuumban keletkeztek, hanem konkrét válaszok voltak a kor egzisztenciális kihívásaira. Vizsgálódásaim alapján úgy vélem, hogy a JHVH igazsága és a világ állapota között feszültség a feltámadásteológia szintézisében oldódik fel, és ebben nyer megfogalmazást először Izráelnek mint közösségnek reménysege, majd az ószövetségi kor alkonyán az egyéné is.

A második fejezetben a feltámadás gondolatának megjelenését és változását vizsgálom a kánonon kívüli iratokban, a deuterokanonikus és a pszeudoepigrafikus irodalomban. Tulajdonképpen az apokrifus és pszeudoepigrafikus irodalomban is ugyanazt a fejlődési ívet látjuk, mint a kanonikus irodalom esetében, amely a feltámadás lehetőségének tagadásától (Sirák 14,17–19), annak elfogadásáig halad. A seol előbb a holtak ideiglenes tartózkodási helye volt (4Bár 21,24), majd a semleges és amorális seol helyét átveszi a büntető gyehenna képzete (4Ezsd 7,37–38; 3Énók 44,1–6). Az újszövetségi kor hajnalán keletkezett művekben megnyílnak a seol kapui, hogy a feltámadásban adják vissza az igazakat az élet számára (1Énók 51,1–5). Az apokrifus és pszeudoepigrafikus írások sokáig együtt élnek a később kanonizált iratokkal, de a kánonba nem kerülnek be, ezért hatásuk mérséklődik az idők folyamán. Ma már lehetetlen megállapítani, hogy egy adott irat milyen befolyással bírt keletkezésének idején, de ez nem lehet elegendő indok arra, hogy az apokrifus és pszeudoepigrafikus irodalmat marginális jelenségnek tekintsük.

A harmadik fejezetben a feltámadásról vallott hellenista filozófiát és a népi hiedelmeket vizsgálom meg röviden. Itt is azt látjuk, hogy a héber teológia feltámadáskonceptiójához hasonlóan, a halhatatlanság gondolata is fokozatosan alakul ki a görög műveltségben. Így nem kell meglepődnünk azon, ha párhuzamokat vélünk fedezni a görög antikvitás filozófiája és a héber szent iratok között. Különösen érvényes ez a homéroszi kor Hádész-képe és a korai seol képe közötti hasonlóságra. Mindkét elképzelés szerint a holtak öntudatlanul és erőtlenül élnek a halottak országában. Természetesen lényeges eltérések vannak a két kultúrkör között. Az egyik lényeges különbség az, hogy a korai héber hagyomány nem tud a test és lélek dichotómiájáról. Ez a kettősség nagyon korán megjelenik a görög gondolkodásban, és mindvégig meghatározó marad. A fordulópontot Platón hozza el, aki egyértelműen a lélek filozófusa, számára a lélek

halhatatlansága evidencia volt. Noha a későbbi filozófiai iskolák kikezdték és erodálták Platón filozófiai rendszerét, a görög közgondolkodásra közel sem gyakoroltak olyan nagy hatást, mint Platón és az általa közvetített Szókratész.

A misztériumvallások is nagyban hozzájárultak a halhatatlanság gondolatának elterjedéséhez, ugyanis a különböző beavató szertartások mind a túlvilági életre mutattak. Az 1. század görög gondolkodásában tulajdonképpen egy jól kimutatható hasadás van: míg a divatos filozófiai iskolák követői vagy elvetik, vagy pedig adiaforonként kezelik a halhatatlanság gondolatát, addig a néplélekben már kialakul a halálon túli élet, a halhatatlanság valamilyen reménysége. A hellenista világ ebben is hasonlít az 1. század judaizmusára, amelynek szellemi-politikai elitje elveti a feltámadás gondolatát, míg a népi hitvilág és a farizeusi teológia már szilárdan bízik a feltámadásban.

A héber és görög gondolkodást illetően egy másik lényeges különbséget is meg kell említenünk. A görög gondolkodás számára idegen volt az a gondolat, hogy az istenség feltámasztja a halálból az övéit, sőt lehetetlennek tartották a test feltámadását.

Vizsgálatom során arra a következtetésre jutottam, hogy a két kultúra megtermékenyítően hatott egymásra, de a késői ószövetségi kor feltámadáshite nem a hellenizmusból táplálkozik. Nem a hellenizmus hozza el a feltámadás hitét Izraelnek, hanem Izrael Istene küldi el a feltámadás evangéliumát a görög világ számára.

A negyedik és ötödik fejezet keretében az autentikus páli levelekben vizsgálom a Jézus feltámadásával kapcsolatos legősibb hagyományokat, valamint az apostol személyes feltámadáshitét. Feltámadásteológiája a héber hagyományra épül, és gondolkodása magán viseli a korabeli farizeus teológia legfontosabb hitelveit. Ekképpen az apostol hitt az igazak feltámadásában, az ítéletben és Izrael jövőbeli helyreállításában, mégpedig úgy, hogy az alapokat a héber hagyományok adták, az értelmezési kulcs viszont a Krisztus-esemény volt. Pál apostol feltámadásteológiája „mutáns változata” az intertestamentális korban megszilárdult zsidó eszkatológiának. Mindkettő azonos gyökerekből táplálkozik, de más gyümölcsöket hajtanak. Az apostol Krisztus feltámadásának fényében jutott arra a meggyőződésre, hogy már elkezdődött az igazak feltámadása, amelyet kortársai is oly nagyon vártak, ugyanis ennek első zsengeje Krisztus volt. A feltámadást többlépcsős folyamatként fogta fel: először feltámad Krisztus, utána azok, akik a Krisztuséi, ezt követi az ítélet, a halál eltörlése és örök élet. Az apostol szerint a hívők már ebben a földi életben új életre támadnak fel, amikor kiszabadulnak a bűn szolgaságából (Kol 2,12).

Pál apostol számára a feltámadás a test új életre keltését jelentette, viszont nem a hús és vér, hanem lelki testben, amely egyszerre lesz folytatása és radikális megújítása a réginek. Mindez egy új teremtésben valósul meg: Isten új és romolhatatlan testet ad az igazaknak. Pál számára a feltámadás archetípusa és modellje Krisztus feltámadása, *aki Isten elváltatja a mi gyalgó testünket azzal az erővel, amellyel maga alá vethet mindeneket* (Fil 3,21).

A hatodik fejezetben Jézus temetésének és a Márk evangélista által leírt üres sír történetéből kiindulva vizsgálom a feltámadás evangéliumi elbeszéléseit.

Márknál egy radikálisan új elem jelenik meg Jézus feltámadásával kapcsolatban: az üres sír hagyománya. Noha Márk húsvéti története nem beszél Jézus megelevenedett testéről, az üres sír hagyománya kimondatlanul is a test feltámadásáról beszél. Az első feltámadástörténet olyan, mint egy hiányos puzzle: nem tudjuk minden elemét behelyezni a teológiai képbe. Nehéz elképzelnünk, hogy a teljes történet csupán Márk irodalmi kompozíciója lenne. A szöveg túlságosan zaklatott, és érezni lehet rajta, hogy a szerző több hagyományt is ismer. A történetben több liturgiai jellegű elemet is fel lehet fedezni, de azt kevésbé fogadhatjuk el, hogy a történet mögött „csupán” egy korai liturgia áll. Azt viszont elképzelhetőnek tartjuk, hogy a liturgiai formák befolyásolták a narratíva kialakulását, mert ha maga a teljes hagyomány nem is, de az abba beépített dialógusok történelmietlenek lehetnek. Ugy vélem, hogy Márk ősi hitvallásos és liturgikus hagyományokat vett át, és ezeknek alapján foglalta elbeszélői keretbe a feltámadás történetét. Ezzel pedig olyan narratív konstrukciót teremtett meg, amely által a feltámadás metahistorikus valósága kommunikálhatóvá vált, és az ilyen módon kialakult történet lett a későbbi evangéliumok feltámadástörténeteinek alapja. A később keletkezett evangéliumok ezt a Márk által megteremtett alapot aktualizálták, és újabb elemeket adtak hozzá.

A kanonikus evangéliumok feltámadástörténetei jól példázzák a húsvéti kérépigramma homiletikumának változó alkalmazását a mindig változó történelmi kontextusban. A kérépigramma mindig ugyanaz: Krisztus feltámadt. Az elbeszélés viszont mindig változik, és lehetőséget ad arra, hogy az üzenet mindig az éppen aktuális kontextusban szólítsa meg az olvasókat, illetve a hallgatókat.

A feltámadás történetének nincs egyetlen és kizárólagosan érvényes formája. A szent hagyományok inspiráltsága nem a törékeny szavak szintjén, hanem azokon túl valósul meg a hordozott és hirdetett üzenetben.

A hetedik és nyolcadik fejezetekben Jézus saját feltámadásáról vallott jövendöléseit, valamint az „emberfia” kifejezés használatát vizsgálom meg.

Pál apostol leveleinek ismeretében azt gondolhatnánk, hogy Jézus tanításának középpontjában a feltámadás áll. Ez azonban nincs így, sőt meglepően keveset tudunk arról, hogy Jézus mit vallott a feltámadásról. A szinoptikus evangéliumokban Jézus elsősorban a maga halála kapcsán beszél a feltámadásról. A kutatók véleménye megoszlik abban a tekintetben, hogy Jézus valóban megjövendölte-e közelgő halálát és feltámadását. Noha az erre vonatkozó szinoptikus jövendölések nem a legrégebbinek tartott Q hagyományból származnak, nincs okunk teljesen elvetni historicitásukat. Viszont úgy tűnik, hogy a később keletkezett refleksiókat nem lehet megkülönböztetni a Jézus által feltételezhetően elmondott jövendölésektől, ugyanis az evangéliumok már a keresztre feszítés és feltámadás tudatában keletkeznek. Mivel az evangélisták nagypéntek és húsvét fényében értelmezik újra és adják tovább a Jézustól (is) származható utalásokat, lehetetlen megállapítani, hogy ezek mennyire vezethetők vissza Jézusra, noha

azt valószerűnek tarthatjuk, hogy Jézus számolt a mártírhalál és az isteni vindikáció esélyével.

Az evangéliumok alapján nehéz körvonalazni, hogy mit hitt Jézus a feltámadásról, de úgy tűnik, hogy közelinek vallotta Isten országának eljövetelét, amely még nemzedékének halála előtt bekövetkezik, ezt azonban nem kötötte össze saját feltámadásával, mint ahogyan ezt Pál apostol tette. Jézus nem beszél arról, hogy feltámadásával megkezdődik az általános feltámadás. János evangéliuma alapján keveset tudunk meg Jézus feltámadásáról; diskurzusait nem tudjuk visszavezetni a történelmi Jézusra.

Ugyancsak vitatott kérdés, hogy az „emberfia” teológiája miként került bele Jézus tanításába, illetve a szinoptikus hagyományba? A dolgozatomban leírt érvelés szerint Jézus valóban használhatta a kifejezést önmagára, de ugyanakkor azt is valószínűnek tartom, hogy az első tanítványok Dán 7,13 alapján értelmezték (újra?) Jézus életét és tanítását, tehát ebben az esetben sem lehet merev háttérvonalat húzni az autentikus Emberfia-hagyományok és a későbbi teológiai reflexiók között.

A kilencedik fejezetben az vizsgálom, hogy miként jelentkezik az Jézus feltámadásáról szóló bizonyágtétel az eddig még nem elemzett újszövetségi iratokban. Szándékosan használom a bizonyágtétel kifejezést, ugyanis az ezzel kapcsolatos narratív hagyomány csak az evangéliumokban jelenik meg.

Elemzésemet az ApCsel-ben fellelhető apostoli beszédek rövid vizsgálatával kezdtem. Ennek során arra a következtetésre jutottam, hogy az ApCsel olyan autentikus hagyományokat őrzött meg, amelyek az apostoli bizonyágtételekben gyökereznek. Feltételezésünket az a tény is megerősítheti, hogy az apostoli beszédekből hiányoznak azok a hagyományelemek, amelyek az apostoli kor után keletkeztek, s amelyek meghatározzák az evangéliumok és a későbbi iratok bizonyágtételeit. Ez különösen Lukács evangéliuma vonatkozásában szembetűnő, ugyanis Lukács egyetlen olyan elemet sem emel be az apostoli bizonyágtételekbe, amely koridegen lenne. Talán nem túl merész az a feltételezés, hogy Lukács igyekezett a lehető leghűségesebb formában tolmácsolni a szájhagyományban megmaradt apostoli beszédeket.

Érdekes kérdést vet fel A zsidókhöz írt levél: van-e különbség a feltámadás és a megdicsőülés között A zsidókhöz írt levél teológiájában, vagy pedig a kettő ugyanazt jelenti? Lehet érvelni amellett, hogy a megdicsőülés eleve feltételezi a feltámadást, sőt azt is feltételezhetjük, hogy mindez olyan magától értetődő volt az első hallgatók számára, hogy a szerző nem tartotta fontosnak megemlíteni. Ugyanakkor több kutató is úgy véli, hogy A zsidókhöz írt levél szerzője nem tesz különbséget Jézus feltámadása és mennybemenetele (megdicsőülése) között. Érvelésük ez: Jézus Krisztus azonnal a mennybe emelkedett halála után, s a levél ezért nem utal az ő feltámadására.

Sem a katolikus, sem a jánosi levelek, illetve a Jelenések könyve nem nyújt új információt Jézus feltámadásáról. Ebben a kérdésben meglehetősen nagy a konszenzus a páli levelek és a katolikus, illetve a jánosi levelek között. A Jelenések

könyve inkább arról tudósít, hogy mit jelentett a feltámadásba vetett reménység a századforduló üldözött keresztényei számára.

A tizedik fejezetben a feltámadás legkorábbi tanúit próbálom megkeresni az apostoli kérügmában. Vizsgálatom arra a következtetésre vezetett, hogy viszonylag kevés tanúja volt a feltámadott Jézus megjelenéseinek. Jézus az asszonyoknak, a tanítványoknak, illetve annak a hozzájuk csatlakozó körnek jelent meg, amelybe Jézus vér szerinti családjának tagjai is tartoztak. A legtöbbször emlegetett tanúk az apostoli kör, akiket az apostoli kérügma hol tizenegynek, hol tizenkettőnek nevez. Az asszonyok közül Mária Magdolna szerepel az üres sírról szóló bizonyágtétel mindegyik verziójában. Az asszonyok csak az üres sír történetében jelennek meg, sem a páli corpus, sem a többi kanonikus irat nem tud róluk. Az emmausi tanítványok, Jakab és az ötszáz testvér csak egy alkalommal jelenik meg, míg a Pálnak adott megjelenésre csak maga Pál hivatkozik.

Pál nemcsak tanúnak, hanem apostolnak is tartotta magát, hiszen az általa kapott hitvallási formulához (1Kor 15,3–8) hozzáilleszti a saját feltámadásélményét, és ezzel egyenlőségjelet tesz az apostoloknak adott megjelenések és saját élménye között.

A 11–12. fejezetben először a Jézus feltámadására vonatkozó legkorábbi hagyományok alapján próbálom kitapintani, hogy mit jelenthetett Jézus feltámadása Pál apostolnak és első hallgatóinak, illetve olvasóinak, majd az evangéliumok húsvéti és húsvét utáni történeteinek gyökereit igyekszem megtalálni.

Úgy vélem, hogy Pál apostol nem tesz időbeni különbséget Jézus feltámadása és mennybemenetele között: számára a kettő elválaszthatatlan. Ő tehát nem tud az üres sírról, a fizikai testben megjelenő Jézusról, nem tud a tanítványokkal halat

Peres Imre, Fekete Károly, Bácskai Károly, Fazakas Sándor és Kovács Krisztián

evő és a testét, illetve sebeit megmutató feltámadotról, vagy pedig arról, hogy mennybemenetelekor a felhők fölé emelkedett. Mindez ismeretlen a páli korpuszban, hiszen ezek a hagyományok még nem alakultak ki a páli levelek keletkezésének idején. Jézus feltámadása nem olyan egyszerű csoda Pál apostol számára, amellyel Isten (vagy maga Jézus) igazolja az ő isteni voltát, hanem az általános feltámadás kezdete. Úgy vélte, hogy a jövő elkezdődött, amelynek első zsengeje Krisztus (1Kor 15,20). Az apostol számára a feltámadás nem a hús-vér test megelevenedését jelenti, hanem a lelki test feltámadását.

A legkorábbi hagyományok egyáltalán nem tartalmaznak elbeszélő anyagot, és inkább a feltámadás tényét, illetve annak eszkatológiai konzekvenciáit közlik.

A Márknál megjelenő üres sír története legkorábban a páli korpusz lezárása és az első evangélium kialakulása között születhetett meg. A későbbi evangéliumok megőrzik a Márktól kapott keretet, de újabb hagyományokat illesztnek az elbeszélői keretbe.

A húsvét utáni hagyományok, vagyis a Mt 28,17–20, a Lk 24,36–49 és a Jn 20,19–23 mögött közös forrást vélek felfedezni. A különbségek nyilvánvalók, de akárcsak az üres sír történeténél, itt is azt látjuk, hogy az evangélisták olyan új hagyományelemeket építenek be az átvett tradícióba, amelyek elősegítik saját teológiai szempontjaik érvényesülését.

Az evangéliumok kevés számú feltámadás utáni megjelenésről számolnak be, és ez egy igen fontos következtetésre vezet bennünket: az evangélisták nem találtak ki feltámadástörténeteket, hanem az átvett, továbbadott és nagyobb lélegzetű elbeszélőanyagba, az *elsődleges hagyomány*ba illesztették bele az általuk hitelesnek elfogadott kisebb tradícióegységeket, vagyis a *másodlagos hagyományt*, illetve egyéb *hagyománytöredékeket*.

A dolgozat végén táblázatban próbálom bemutatni a hagyományozás folyamatát a legkorábbi bizonyítékoktól a János evangéliumának késői záradékáig.

III. Tézisek a nyilvános disputára

1. Az ószövetségi iratok feltámadáshite a seol képzetéből nőtt ki az eszkatologikus gondolatokkal és reménységekkel párhuzamosan. Ebben a folyamatban nemcsak a később kanonizált iratok játszottak fontos szerepet, hanem a deuterokanonikus és pszeudoepigráf iratok is. A héber szent iratok feltámadástológiája csak igen korlátolt mértékben inspirálódott a görög vallásosság és filozófia tanaiból.

2. A Jézus feltámadására vonatkozó legkorábbi hagyományok csak a feltámadás proklamációjára szorítkoztak, és nem tartalmaznak elbeszélő anyagot. Az elbeszélő anyagot nem lehet visszavezetni a legkorábbi hagyományokhoz.

3. A hagyományozási folyamatban mintegy húsz év kiesést észlelhetünk. Az üres sír története a páli korpusz lezárása és Márk evangéliumának születése előtti, dokumentálatlan periódusban alakult ki. Az üres sír története feltehetően

szóbeli hagyományokból, valamint liturgikus és homiletikus elemekből kialakított narratíva.

4. Az evangéliumok kevés számú feltámadás utáni megjelenésről számolnak be. Az evangélisták nem találtak ki feltámadástörténeteket, hanem az átvett, továbbadott és nagyobb lélegzetű elbeszélőanyagba, az *elsődleges hagyomány*ba illesztették bele az általuk hitelesnek elfogadott kisebb tradícióegységeket, vagyis a *másodlagos hagyományt*, illetve egyéb *hagyománytöredékeket*.

Dézi Csaba